

Prejeto / Received: 31. 05. 2023

1.02 Pregledni znanstveni članek

1.02 Review article

<https://doi.org/10.54356/MA/2023/DXWE3253>

VIRI IZ OBDOBJA SLOVENSKE OSAMOSVOJITVE – PREDSTAVITEV IN PROBLEMATIKA ARHIVSKIH VIROV

Špela CHOMICKI

Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, Slovenija
spela.chomicki@scnr.si

Petra GRABROVEC

Študijski center za narodno spravo, Ljubljana, Slovenija
petra.grabrovec@scnr.si

Izvleček:

Slovenska pot v samostojnost je bila zaznamovana s številnimi pomembnimi prelomnicami. V prispevku so predstavljeni viri iz obdobja slovenskega osamosvajanja s poudarkom na dogajanju v letu 1991. V obdobju tridesetih let po razglasitvi slovenske samostojnosti se je z omenjeno tematiko že uspelo ukvarjati večjemu številu raziskovalcev, ki so pri svojem delu uporabljali in preučevali različne vrste virov. Prispevek v prvi vrsti obravnava predstavitev in problematiko omenjenih virov, ki jih hranijo različne institucije – arhivi, muzeji, ministrstva in društva. Arhivsko gradivo dopolnjujejo sekundarni in ustni viri, ki po vrednotenju sodijo v posebno kategorijo.

Ključne besede:

arhivski viri, osamosvojitve Slovenije, leto 1991, vojna za Slovenijo, dostopnost arhivskega gradiva

Abstract:

Sources from the Period of Slovenian Independence: Presentation and Archival Problems

Slovenia's path to independence was marked by many important turning points. The paper presents sources from the period of Slovenian independence with an emphasis on events in 1991. In the period of thirty years after the declaration of Slovenian independence, a large number of researchers have already managed to deal with this topic, using and studying different types of sources in their work. The paper deals primarily with the presentation and problems of the aforementioned resources, which are kept by various institutions – archives, museums, ministries and societies. The archival material is supplemented by secondary and oral sources, which belong to a special category in their evaluation.

Key Words:

archival records, independence of Slovenia, 1991, war for Slovenia, accessibility of archival material

1 Slovenska osamosvojitev leta 1991

Socialistična federativna republika Jugoslavija (SFRJ) je v osemdesetih letih 20. stoletja, predvsem po smrti predsednika Josipa Broza Tita (4. maj 1980), doživela več notranjepolitičnih kriz, ki so se na začetku naslednjega desetletja odrazile v razpadu države. Država je čutila posledice svetovne gospodarske krize, kar se je odražalo v inflaciji, devalvaciji dinarja, težavah pri preskrbi s surovinami in z življenjskimi potrebščinami, primanjlovanju naftnih derivatov, zadolženosti države v tujini ipd. (Repe, 2001; Lorenčič, 2010; Repe in Kerec, 2017; Piškurić, 2022; Kerec, 2022). Poleg gospodarske krize se je Jugoslavija spopadala še z notranjepolitično krizo, ki je med drugim temeljila tudi na mednacionalnih nasprotjih. Najbolj se je zaostrovanje odnosov kazalo med Srbi in Albanci ter Srbi in Hrvati, kar je izviralo iz narodnih nasprotovanj v preteklosti (Ivešić, 2022). Na drugi strani slovensko-srbski odnosi niso imeli močnejše nacionalne konotacije, temveč so srž spora predstavljale različne ideje državne ureditve v prihodnosti (Hadalín, 2011; Repe, 2022). Konec osemdesetih let 20. stoletja je prihajajoče spremembe državne ureditve na jugoslovanskih tleh nakazoval tudi razvoj dogodkov v vzhodnem bloku,¹ saj je v tem času prišlo do razpada komunističnih režimov. Slovenska politika je istočasno začela voditi manj kompromisno politiko do Beograda (Piškurić, 2021). Na prelomu v devetdeseta leta je Slovenija doživljala dvojno preobrazbo, ki je temeljila na spremembi gospodarskega in državnega sistema. Na eni strani je šlo za proces usmeritve gospodarstva v tržno ekonomijo, na drugi za ureditev parlamentarnega državnega sistema (Lorenčič, 2012; Lazarević in Rendla, 2022; Gašparič in Konovšek, 2022). Slovenski politiki so si prizadevali za krepitev avtonomije in suverenosti republik, prebujali pa so se tudi slovenski intelektualci in kulturniki, ki so odigrali pomembno vlogo v procesu osamosvajanja (npr. Zajc, 2020; Gabrič, 2022) in so bili zaradi svojega delovanja vse do razpada Jugoslavije pod nadzorom Službe državne varnosti (SDV) (Šela, 2022a).²

Slovenska pot v samostojnost je bila zaznamovana s številnimi pomembnimi prelomnicami, med drugim s prvimi povojnimi večstrankarskimi volitvami aprila 1990,³ plebiscitom o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije decembra 1990⁴ ter z osamosvojitveno vojno v letu 1991.⁵ Sočasno s pripravami na slovensko osamosvojitev so se začele zaostrovati razmere v Jugoslaviji, saj je priprave na osamosvojitev začela tudi Republika Hrvaška. Jugoslavija je bila na podlagi tega v tujih medijih označena za krizno žarišče v svetu. V dogovoru s Hrvaško je Slovenija razglasila samostojnost 25. junija 1991, dan prej kot uradno predvideno. Isti dan je jugoslovanski vojaški vrh sprejel odredbo, objavljeno v Uradnem listu SFRJ, s katero je bilo prepovedano vzpostavljanje mejnih prehodov znotraj državnega ozemlja. S tem je bila postavljena pravna podlaga za vojaško ukrepanje na ozemlju Slovenije. Dan po svečani slovesnosti ob razglasitvi neodvisnosti Republike Slovenije (26. junij 1991) se je začela desetdnevna osamosvojitvena vojna, ki se je končala s podpisom Brionskega sporazuma 7. julija 1991, s čimer se je zaključil proces osamosvajanja Republike Slovenije (Uradni list SFRJ, 1991; Pesek, 2007; Valič Zver, 2013; Kladnik, 2022).

¹ Za več o dogajanju v Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 tudi: Maver in Friš, 2018; Maver, 2021; Maver, 2022.

² Za več o delovanju SDV v osemdesetih letih 20. stoletja tudi: Šela in Friš, 2017; Šela, 2022b.

³ Za več tudi: Potočnik, 2007; Pesek, 2007; Pesek, 2011; Pesek, 2012; Gašparič in Konovšek, 2022.

⁴ Za več tudi: Žakelj, 2010; Osojnik, 2022.

⁵ Za več tudi: Kladnik, 2011, Kladnik, 2021a; Kladnik 2021b; Kladnik, 2022.

2 Arhivski viri za obdobje slovenske osamosvojitve v Arhivu Republike Slovenije

Slovenski arhivi po besedah Boža Repeta hranijo komaj obvladljive količine dokumentov za celotno obdobje demokratizacije in osamosvojitve Slovenije (Repe, 2002). Arhivsko gradivo za to obdobje je obsežno in lokacijsko razpršeno med različne institucije. V Arhivu Republike Slovenije hranijo največji obseg arhivskega gradiva za osamosvojitve Slovenije, zbranega v različnih fondih (fond Vlade Republike Slovenije SI AS 223, fond Slovenske policije SI AS 1787, fond Uprave Republike Slovenije za telekomunikacije SI AS 1466, zbirke zasebnih zbirateljcev in fondi posameznikov, političnih strank, društev, revij in drugih organizacij). Proces zbiranja gradiva ni zaključen, ARS ga dejavno dopolnjuje in ureja. Med letoma 2006 in 2008 je arhivu gradivo izročilo več posameznikov in organizacij. Izpostavimo lahko naslednje: France Bučar, Peter Jambreč, Vlado Malačič, Matjaž Jevšev, Keith Charles Miles, Žarko Petan (SI AS 2006), Franci Zavrl in Ciril Zlobec (SI AS 2092). Gradiva Adolfa Bibiča (SI AS 1981), Jožeta Pučnika in Rudija Šeliga (SI AS 2040) so arhivu predale njihove družine. Izročena so bila gradiva naslednjih organizacij in društev: Odbora staršev za varstvo in vrnitev slovenskih vojakov iz Jugoslovanske ljudske armade (SI AS 1988), Slovenskega kriznega centra v Londonu (SI AS 1461), Društva slovenskih pisateljev (SI AS 2027) in Slovenskega centra PEN (SI AS 2022) (Jeraj, 2008). V okviru ARS in Arhivskega društva Slovenije so med letoma 2002 in 2004 pripravili nabor virov, ki zajemajo celotno obdobje slovenskega osamosvajanja. Zbirka dokumentov je razdeljena v tri tematske publikacije. Prva obravnava odnos med opozicijo in oblastjo v času osemdesetih let 20. stoletja, druga publikacija obravnava odnos med Slovenijo in federacijo med letoma 1988 in junijem 1991. Tretja publikacija skozi objavljene arhivske vire predstavlja slovensko osamosvojitve in mednarodno priznanje (Repe, 2002; 2003; 2004).

Dodatno priložnost pri raziskovanju obdobja slovenske osamosvojitve predstavljajo fondi posameznikov. Fond Franceta Bučarja (SI AS 2096) obsega 17 arhivskih škatel, kjer je zbrano gradivo o njegovem političnem delovanju. Poleg tega v fondu hranijo njegove govore, intervjuje, komentarje, referate in korespondenco. Celoten fond je dostopen javnosti, z izjemo popisne enote št. 71 v škatli 1, ki obsega njegove dnevniške zapise med letoma 1992 in 1996. Zapisi bodo dostopni čez dve leti, ko bo od Bučarjeve smrti minilo 10 let. Fond Dimitrija Rupla (SI AS 2167) obsega 37 škatel, tu je med drugim zbrano gradivo o njegovem političnem delu v obdobju osamosvajanja in demokratizacije Republike Slovenije. Fond Petra Jambreka (SI AS 2007) obsega štiri arhivske škatle in vsebuje gradivo v zvezi s pripravami na osamosvojitve in pripravo nove ustave Republike Slovenije. Zbirka Vlada Malačiča in Matjaža Jevševarja (SI AS 2030) obsega eno arhivsko škatlo, v njej je združeno gradivo o delovanju političnih strank na območju slovenskega Primorja. Fond Milesa Keitha Charlesa (SI AS 2021) zajema devet arhivskih škatel in med drugim vsebuje gradivo v zvezi z mednarodnim priznanjem Republike Slovenije ter njeno mednarodno gospodarsko uveljavitvijo. Fond Francija Zavrla (SI AS 2001) obsega gradivo o sodnem procesu proti četverici,⁶ ki je predstavljal pomemben mejnik v zadnjem obdobju pred razpadom jugoslovanske države (<https://vac.sjas.gov.si/vac>).

Določeni arhivski fondi vsebujejo varovane osebne podatke, ki v skladu s 65. členom Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA) postanejo javno dostopni 75 let po nastanku gradiva ali 10 let po smrti osebe, na katero se gradivo nanaša in če je datum smrti osebe znan. Dostop do dokumentov, ki vsebujejo varovane osebne podatke (na primer zdravstveno stanje, versko prepričanje, etnična pripadnost idr.), je mogoč ob izvedenem postopku anonimizacije.

⁶ Za več o procesu proti četverici tudi: Jenuš, 2007; Pesek, 2011.

Po 66. členu ZVDAGA je lahko ob odobritvi arhivske komisije znanstvenoraziskovalni organizaciji, raziskovalcem ali novinarjem omogočen izjemni dostop do gradiva (Jenuš, 2021; Uradni list RS, 2006 in 2014). Izpostaviti velja, da je v nekaterih primerih treba za dostop do dokumentov pridobiti predhodno pisno soglasje za uporabo s strani darovalcev gradiva. Takšen primer je fond Šeligo Rudi, kjer je gradivo dostopno le s predhodnim dovoljenjem Lidije Šeligo in njenih zakonitih ter oporočnih dedičev (SI AS 2040).

Rosvita Pesek postavlja med najpomembnejše arhivske vire za delovanje osamosvojitvene vlade intervjuje, zapisnike vladnih sej, skupščinske magnetograme in magnetograme osamosvojitvene vlade v obdobju med majem 1990 in majem 1992 (Pesek, 2012). Za obdobje vojne je v ARS gradivo zbrano v fondu Uprava Republike Slovenije za telekomunikacije (SI AS 1466), serija Osamosvojitve Slovenije (SI AS 1466/IX), kjer so shranjeni dokumenti s področja zakonodaje in mednarodnih odnosov, poročila, deklaracije, medrepubliški dogovori in ocene vojne škode. Fond Slovenska policija (SI AS 1787) zajema obdobje od leta 1922 do leta 1999, kamor je uvrščeno tudi gradivo delovanja slovenske milice med osamosvajanjem. Leta 1991 je prišlo do preoblikovanja slovenske milice, ki se je nato leta 1992 preimenovala v slovensko policijo. MNZ je arhivsko gradivo predal ARS v dveh delih. Večji del dokumentov je bil predan 2. julija 2021 in je zajemal 75 arhivskih škatel. Naknadno je bilo 16. junija 2023 predanih še šest škatel in 17 knjig. V nasprotju s serijo Osamosvojitve Slovenije vsebuje gradivo v fondu Slovenske policije osebne podatke. S tem so pogoji dostopnosti urejeni skladno z arhivsko zakonodajo (<https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=27182>). Omeniti velja, da so arhivski fondi opremljeni z arhivskimi popisi gradiva, ki uporabnikom omogočajo lažji sistematični pregled vsebine fonda. Arhivski popisi so pogosto dosegljivi v Virtualni arhivski čitalnici. V nasprotnem primeru pa fizične ali digitalne popise fondov hranijo v čitalnici ARS, kjer so dostopni uporabnikom.

Opozarjamo še na obstoj gradiva iz obdobja osamosvojitve, zbranega v pokrajinskih arhivih, ki so ga predale krajevne skupnosti in občine. Omenjeno gradivo je primerno za raziskavo lokalnih tematik tega obdobja.

3 Arhivski viri za obdobje slovenske osamosvojitve v drugih institucijah

Do zdaj nam je uspelo opredeliti naslednje institucije, ki poleg ARS hranijo arhivsko gradivo: Dokumentacijsko-knjižnični oddelek Državnega zbora Republike Slovenije (DKO DZ RS), Muzej novejša in sodobne zgodovine Slovenije (MNSZS),⁷ Park vojaške zgodovine Pivka, Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije (MORS), Arhiv Vojaškega muzeja Slovenske vojske, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije (MNZ) in Policijska veteranska društva Sever. Za preučevanje so pomembni tudi osebni arhivi pomembnih akterjev, ki so sodelovali v procesu slovenske osamosvojitve. Obenem so za preučevanje obdobja dostopni objavljeni viri (zbrani uradni listi SFRJ in posameznih republik, temeljna ustavna listina, deklaracije, resolucije, sklepi, odloki, korespondence ipd.). Večji obseg starejšega gradiva je bil digitaliziran in je objavljen na spletnem portalu Zgodovina Slovenije – Sistory (<https://www.sistory.si/>). Ob kritičnem vrednotenju je treba pozornost nameniti tudi sekundarnim virom (poročanja v časopisju, televizijska in radijska poročanja) in ustnim virom.

⁷ Leta 2023 je bil z nekdanjim Muzejem novejša zgodovine Slovenije združen Muzej slovenske osamosvojitve. Institucija je po združitvi spremenila naziv v Muzej novejša in sodobne zgodovine Slovenije.

Posebnost gradiva MNZ, ki se nanaša na načrtovanje in dejavnosti milice leta 1990 in 1991 na mejnih območjih s Hrvaško, je ta, da je bila večina gradiva odbrana in posredovana Ministrstvu za zunanje zadeve Republike Slovenije z namenom izvedbe arbitražnega postopka z Republiko Hrvaško. Posledično je Ministrstvo za zunanje zadeve dokumentom določilo stopnjo tajnosti »Interno«, kar pomeni, da del dokumentov ni dostopen. Stopnja tajnosti bo zaključena tri leta po uveljavitvi demarkacijske razmejitve, kar pomeni tudi dokončno določitev meje med Slovenijo in Hrvaško. Arbitražni postopek še ni popolnoma zaključen, zato za celotno gradivo velja poseben režim in ni javno dostopno (MNZ, Zahtevek za dostop do arhivskega gradiva, 29. 4. 2021).

Gradivo, ki ga hrani MORS, se nanaša predvsem na delovanje republiških in območnih štabov teritorialne obrambe, na primer ukazi, informacije o dogodkih, dnevna in operativna bojna poročila. Ob predložitvi zahtevka za dostop do zgoraj naštetega gradiva je pri MORS izpeljan postopek po Zakonu o dostopu do informacij javnega značaja (ZDIJZ). Ta ureja postopek prostega dostopa do informacij javnega značaja ob naslednjih pogojih: informacija mora izhajati iz delovnega področja organa, organ mora z njo razpolagati in obstajati mora v materializirani obliki. V primeru ugotovitve, da dokumenti vsebujejo varovane osebne podatke, je izveden delni dostop do dokumentov s prekritjem osebnih podatkov, s čimer se preprečuje ogrožitev zaupnosti dokumentov (MORS, Odločba MORS, 21. 6. 2021).

Viri za obdobje osamosvajanja Slovenije so hranjeni tudi v različnih muzejskih zbirkah. Vojaški muzej Slovenske vojske je skozi sistematično zbiranje, preučevanje in obravnavo gradiva oblikoval naslednje zbirke muzejskega gradiva: zbirko orožja, zbirko tekstilij in vojaške opreme, zbirko oklepnih vozil in artilerijske oborožitve, letalstva in zračne obrambe, zbirko arhivalij in zemljevidov, zbirko medalj, oznak in činov, fototeke in filmskega gradiva, zbirko slik, zbirko pečatov in štampljk (<https://www.vojaskimuzej.si/zbirke.aspx>). Del gradiva hrani Park vojaške zgodovine Pivka, ki je danes znan kot največji muzejski kompleks v državi. Ob 30. obletnici osamosvojitve Slovenije so v sodelovanju z ARS in Zavodom Republike Slovenije za šolstvo pripravili pedagoško-zgodovinski projekt z naslovom »Zbrali smo pogum«. Stalna spletna razstava vsebuje fotografsko, dokumentarno in avdiovizualno gradivo, ki je javno dostopno na spletni strani <https://www.parkvojaskezgodovine.si/razstave/spletne-razstave/zbrali-smo-pogum/>.

Kot osrednja slovenska muzejska institucija za zgodovino 20. stoletja tudi Muzej novejšje in sodobne zgodovine Slovenije hrani gradivo o osamosvojitvi Slovenije, ki je del stalne razstave z naslovom »Slovenci v XX. stoletju«. Ob 30. jubileju slovenske države je MNSZS predstavil projekt z naslovom »Republika Slovenija 30 let«. Pri tem je treba izpostaviti predstavitev novih prispevkov, publikacij, razstavnih katalogov in zbirko ustnih virov. Oblikovali so nacionalno spletno zbirko spominskih izjav z naslovom »Moja zgodba – 30 let Republike Slovenije«. V sklop zbirke spominov na desetdnevno vojno sodi tudi monografija z naslovom »Moški na položajih, ženske v strahu, otroci na češnjah«, ki ga je MNSZS izdal v sodelovanju z Inštitutom za slovensko narodopisje ZRC SAZU. S tem želijo poudariti pomen pospešenega zbiranja ustnih virov z manjšo časovno distanco od dogajanja, kot je npr. časovna distanca pričevalca o dogodkih v drugi svetovni vojni. Ustni viri nam ob kritičnem vrednotenju predstavljajo bogat vir za proučevanje. MNSZS ima v okviru svojih zbirk tudi bogato fototeko, ki prav tako zajema obdobje osamosvojitvene vojne. Kot osrednja muzejska ustanova za sodobno zgodovino so kot dolgoročni cilj navedli tudi nadgradnjo dosedanje zbiralne politike različnih vrst virov, kar bo posledično omogočilo nadaljnje raziskave (<https://www.muzej-nz.si/si/1880>).

Veliko dokumentarnega gradiva za posamezne pokrajine hranijo Policijska veteranska društva Sever, ki združujejo osebne arhive posameznikov, dejavno udeleženih v proces osamosvajanja in demokratizacije Slovenije.⁸ Društva dejavno pridobivajo pisno, slikovno in zvočno dokumentacijo. Njihov namen je sistemska ureditev zbranega gradiva (<https://www.zdruzenje-sever.si/sl/content/zdruzenje-sever/predstavitev.html>). Izpostaviti velja tudi arhive posameznih lokalnih društev in institucij, ki so sodelovali v desetdnevni vojni. Problematika društvenih arhivov je pogosto ohranjenost gradiva, saj slednje bodisi ni urejeno bodisi je izgubljeno ali uničeno.

Pri obravnavanju procesa osamosvajanja in demokratizacije Slovenije so za razumevanje tedanjih aktualnih dogodkov in vzdušja pomembni sekundarni viri, ki so različno dostopni. Velik obseg časopisja je digitaliziran in dostopen na Digitalni knjižnici Slovenije. Nekateri časopisi imajo urejen lasten arhiv s plačljivim dostopom (na primer mariborski časnik Večer). Izvodi časopisja so brezplačno dostopni v časopisnih čitalnicah knjižnic na mikrofilmih ali v fizični obliki. Poleg časopisnih virov so pomembni tudi avdiovizualni viri. Osrednja institucija, ki hrani tovrstno gradivo, je Radiotelevizija Slovenija (Pesek, 2007).

4 Problematika arhivskega gradiva in priložnosti za raziskave

Arhivsko gradivo za obdobje osamosvajanja Slovenije, zbrano v republiškem arhivu, pokrajinskih arhivih in drugih institucijah, ocenjujemo kot dobro ohranjeno, saj je mlajšega nastanka. Problematika, s katero se srečujejo raziskovalci tega obdobja, je na eni strani velik obseg/količina gradiva, na drugi strani razpršenost tega med različnimi institucijami. Oba dejavnika predstavljata pomembni omejitvi pri raziskovanju oziroma odražata v zamudnem procesu zbiranja podatkov za oblikovanje celovitega pregleda dogajanja.

Organizatorji simpozija *Slovenska osamosvojitve 1991. Pričevanja in analize* (Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Posavski muzej Brežice, Center za vojaško-zgodovinsko dejavnost Slovenske vojske, Zveza veteranov vojne za Slovenijo, Združenje Sever) so maja 2001 pozvali slovensko javnost, državne organe in državni zbor Republike Slovenije k fizični in pravni zaščiti vseh dokumentov in muzealij, nanašajoče se na obdobje osamosvojitve Republike Slovenije. Opozorili so, da je velik obseg gradiva v zasebni lasti in je bilo hranjeno v neustreznih ter nezavarovanih pogojih (Poziv za zaščito osamosvojitvenih dokumentov in muzealij, 2001). Različne institucije še danes dejavno zbirajo in sistematično urejajo raznovrstne vire tega obdobja.

Kljub velikemu obsegu arhivskih virov se primanjkljaj podatkov kaže pri virih o delovanju različnih političnih akterjev. Na manko podatkov raziskovalci naletijo tudi pri preučevanju lokalne zgodovine in bolj svojevrstnih tematik. Kot primer lahko navedemo preučevanje mejnih območij z Republiko Hrvaško, katerih dokumenti zaradi postopka arbitraže niso dostopni. V nekaterih primerih preučevanja lokalnih tematik se raziskovalci srečujejo tudi z neenakomernim obsegom virov. Pomemben dejavnik je predvsem to, v kakšnem stanju in obsegu so krajevne skupnosti in občine gradivo predale.

Nadalje so za preučevanje pomembni sekundarni viri, ki obsegajo vse tri medije (časopisje, radio in televizijo). Za raziskovalce mlajših obdobj predstavlja dodatno omejitev preučevanja velik obseg virov, ta je namreč v primerjavi s prejšnjimi desetletji neprimerno večji. Ohranjenost in dostopnost sta najboljši v primeru časopisnih virov, kjer je bilo arhiviranje najdoslednejše in sistematično. Ohranjene in dostopne so vse izdane

⁸ Za več tudi: Ploj, 2011.

številke časopisja na lokalni in državni ravni. V primeru radijskega in televizijskega medija je problematika arhiviranja in dostopnosti večja. Kot izpostavlja Rosvita Pesek, je TV Slovenija začela z arhiviranjem oddaje Dnevnik marca 1990, medtem ko je bila oddaja Žarišče le delno arhivirana (približno polovica oddaj v letu 1990 in tretjina v letu 1991) (Pesek, 2007). Enaka problematika se dotika tudi radijskih virov, ki prav tako v velikem obsegu niso bili arhivirani. Posledično raziskovalcu predstavlja izziv tudi preverjanje podatkov, ki jih pridobi od ustnih virov. Poraja se tudi vprašanje digitalizacije obeh medijev, saj današnja tehnologija ni združljiva s tedanjo, kar predstavlja dodatno omejitev pri raziskovanju.

5 Sklep

V 32-letnem obdobju samostojne Republike Slovenije je bilo o celotnem procesu slovenskega osamosvajanja in demokratizacije izdane veliko znanstvene in strokovne literature. K razumevanju obdobja so veliko prispevali različni zgodovinski projekti, ki so običajno organizirani ob obletnicah (znanstveni posveti, okrogle mize, predavanja, razstave ipd.). V zadnjih treh desetletjih so raziskovalci širili tematski fokus skozi nove raziskovalne perspektive in pristope, a obenem so z nagovarjanjem širše javnosti odpirali nove razprave.

Viri za obravnavano obdobje so hranjeni v različnih institucijah, kot so republiški arhiv, pokrajinski arhivi, muzejske ustanove, ministrstva, društva in organizacije. Gradivo je zaradi mlajšega obdobja nastanka dobro ohranjeno. Dostopnost gradiva je v večini primerov omogočena, razen v primeru, ko gre za občutljive osebne podatke ali mu je državni organ nadel stopnjo tajnosti za določeno obdobje. Pomemben vir za preučevanje predstavljajo tudi sekundarni in ustni viri. Vsem virom za obdobje osamosvajanja Slovenije je skupna problematika njihov velik in težko obvladljiv obseg, zato je potreben sistematičen pristop k preučevanju. Proces zbiranja in urejanja gradiva ni zaključen, kar omogoča nove priložnosti za raziskovanje in odpiranje novih znanstvenih diskusij.

6 Viri in literatura

Gabrič, A. (2022). Slovenska matica in osamosvajanje Slovenije. *Studia Historica Slovenica*, 22 (2), str. 405–430. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.

Gašparič, J., Konovšek, T. (2022). Transformacija političnega sistema: od trodomne skupščine Socialistične republike Slovenije do Državnega zbora in Državnega sveta Republike Slovenije. *Studia Historica Slovenica*, 22 (2), str. 431–462. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.

Hadalin, J. (2011). Odnos varnostno-obveščevalnih služb do albanske manjšine v Jugoslaviji po izbruhu demonstracij na Kosovu leta 1981. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 51 (1), str. 313–328. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

Ivešič, T. (2022). Jugoslovani v povojnih popisih prebivalstva. *Studia Historica Slovenica*, 22 (3), str. 767–790. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.

Jenuš, G. (2007). Proces proti četverici in Odbor za varstvo človekovih pravic. *Studia Historica Slovenica*, 7 (1/2), str. 61–91. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.

Jenuš, G., Koncilijska, Ž., Hajtnik, T. (2021). Avtomatizirano prekrivanje z arhivskim zakonom varovanih osebnih podatkov – anonimizacija. *Moderna arhivistika*, 4 (2), str. 149–168. Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor.

- Jeraj, M. (2008).** Pomen zasebnega arhivskega gradiva za osamosvojitve Slovenije. *Arhivi*, 31 (2), str. 295–300. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Kerec, D. (2022).** Slovenska družba v vrtincu kulturnih sprememb, novih trendov in tehnologij v 80. in 90. letih. *Studia Historica Slovenica*, 22 (2), str. 583–610. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Kladnik, T. (Ur.) (2011).** *Vojaška obramba Slovenije: 1990–1991*. Ljubljana: Defensor.
- Kladnik, T. (2021a).** *Zadišalo je po Slovenski vojski: Slovenci v vojskah 20. stoletja in nastanek oboroženih sil demokratične in samostojne Slovenije*. Ljubljana: Nova obzorja.
- Kladnik, T. (2021b).** Nastajanje slovenskih oboroženih sil. *Dileme: Razprave o vprašanjih sodobne zgodovine*, 5 (1), str. 163–186. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.
- Kladnik, T. (2022).** Maribor in nastanek oboroženih sil samostojne in demokratične Slovenije. *Studia Historica Slovenica*, 22 (2), str. 503–546. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Lazarevič, Ž. in Rendla, M. (2022).** Gospodarska ozadja jugoslovanske krize osemdesetih let 20. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 22 (2), str. 343–370. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Lorenčič, A. (2010).** Gospodarske razmere v Jugoslaviji v obdobju 1968–1988: na poti v razpad. V: Z. Čepič (ur.), *Slovenija – Jugoslavija, krize in reforme 1968/1988* (str. 261–278). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Lorenčič, A. (2012).** *Prelom s starim in začetek novega: tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990–2004)*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Maver, A. (2021).** Ko sta srp in kladivo izgubila moč : razkroj sovjetskega satelitskega sistema in demokratizacija srednje in vzhodne Evrope. *Dileme : Razprave o vprašanjih sodobne zgodovine*, 5 (1), str. 15–38. <https://doi.org/10.55692/d.18564.21.1>. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.
- Maver, A. (2022).** Zapleteni zemljepis demokratizacije. Prehodi v demokracijo v srednji in vzhodni Evropi ob koncu 20. stoletja. *Studia Historica Slovenica*, 22 (3), str. 791–822. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Maver, A. in Friš, D. (2018).** Demokratične parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013. *Studia Historica Slovenica*, 18 (2), str. 529–556. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- MNZ, Zahtevek za dostop do arhivskega gradiva, 29. 4. 2021: hranita avtorici.
- MORS, Odločba MORS, 21. 6. 2021: hranita avtorici.
- Muzej novejših in sodobnih zgodovine Slovenije. *Slovenija 30 let*. Pridobljeno 13. 10. 2023 s spletne strani: <https://www.muzej-nz.si/si/1880>.
- Osojnik, J. (2022).** Predlog Socialistične stranke Slovenije oktobra 1990 za izvedbo plebiscita o samostojnosti Republike Slovenije in odzivi nanj v Sloveniji. *Studia Historica Slovenica*, 22 (2), str. 463–502. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Park vojaške zgodovine Pivka: Spletna razstava »Zbrali smo pogum«*. Pridobljeno 13. 10. 2023 s spletne strani: <https://www.parkvojaskezgodovine.si/razstave/spletne-razstave/zbrali-smo-pogum/>.
- Pesek, R. (2007).** *Osamosvojitve Slovenije: ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?*. Ljubljana: Nova revija.
- Pesek, R. (2011).** Ko opozicija prevzame pobudo, komunisti pa izgubijo oblast (1987–1990). *Prispevki za novejšo zgodovino*, 51 (1), str. 329–352. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Pesek, R. (2012).** *Osamosvojitvena vlada – Kako so gradili državo*. Celovec: Mohorjeva družba.

- Piškurić, J. (2021).** Vzdušje poplebiscitnih dni: kratek vpogled v medijsko poročanje na prelomu med letoma 1990 in 1991. *Dileme: Razprave o vprašanjih sodobne zgodovine*, 5 (1), str. 65–87. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.
- Piškurić, J. (2022).** Vsakdanje življenje Slovencev ob koncu osemdesetih let. *Studia Historica Slovenica*, 22 (2), str. 547–582. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Ploj, M. (Ur.) (2011).** *Miličniki v bran domovini: zbornik Policijskega veteranskega društva Sever Maribor od 20. obletnici vojne za Slovenijo*. Maribor: Policijsko veteransko društvo Sever.
- Potočnik, D. (2007).** Prve večstrankarske volitve na Slovenskem. *Studia Historica Slovenica*, 7 (1–2), str. 103–130. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Poziv za zaščito osamosvojitvenih dokumentov in muzealij. V: J. Perovšek et al. (ur.), *Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize: zbornik: simpozij, Brežice, 21. in 22. junij 2001* (str. 377). Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Repe, B. (2001).** *Slovinci v osemdesetih letih*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Repe, B. (Ur.) (2002).** *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 1. Opozicija in oblast*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Repe, B. (Ur.) (2003).** *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 2. Slovenci in federacija*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Repe, B. (Ur.) (2004).** *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. Del 3. Osamosvojitve in mednarodno priznanje*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- Repe, B. (2022).** Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih. *Studia Historica Slovenica*, 22 (2), str. 305–342. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.
- Repe, B., Kerec, D. (2017).** *Slovenija, moja dežela: družbena revolucija v osemdesetih letih*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- SI AS 1461**, Zbirka Slovenskega kriznega centra v Londonu, 1988–2001, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 1466**, Uprava Republike Slovenije za telekomunikacije, 1966–2015, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 1466/IX**, Serija Osamosvojitve Slovenije, 1990–1991, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 1787**, Slovenska policija, 1922–1999, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 1981**, Bibič Adolf, 1962–1996, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 1988**, Odbor staršev za varstvo in vrnitev slovenskih vojakov iz Jugoslovanske ljudske armade, 1991–1991, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 2001**, Zavrl Franci, 1988–1990, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 2006**, Petan Žarko, 1958–2006, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 2007**, Jambrek Peter, 1981–2006, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 2021**, Miles Keith Charles, 1919–2001, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 2022**, Slovenski center PEN, 1932–2008, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 2027**, Društvo slovenskih pisateljev, 1938–1995, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 2030**, Zbirka Vlada Malačiča in Matjaža Jevševarja, 1987–1995, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 2040**, Šeligo Rudi, 1958–2005, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 2092**, Zlobec Ciril, 1959–2008, Arhiv Republike Slovenije.
- SI AS 2096**, Bučar France, 1943–2007, Arhiv Republike Slovenije.

SI AS 2167, Dimitrij Rupel, 1968–2012, Arhiv Republike Slovenije.

SI AS 223, Vlada Republike Slovenije, 1936–2015, Arhiv Republike Slovenije.

Stanonik, M. in Uršič, I. (Ur.) (2011). *Moški na položajih, ženske v strahu, otroci na češnjah: zbirka spominov na vojno za obrambo samostojne Slovenije leta 1991: ob dvajsetletnici vojne za obrambo samostojne Slovenije*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Šela, A. (2022a). Delovanje slovenske Službe državne varnosti v osemdesetih letih 20. stoletja. *Acta Histriae*, 30 (4), str. 1137–1158. Koper: Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko.

Šela, A. (2022b). *Služba državne varnosti v desetletju kritike in kriz: (1980–1989)*. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča.

Šela, A. in Friš, D. (2017). Nova revija v primežu Službe državne varnosti. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27 (4), str. 823–836. Koper: Zgodovinsko društvo za Južno Primorsko.

Uradni list Republike Slovenije, št. 30/2006 in 51/2014.

Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije, št. 47/1991, str. 726.

Valič Zver, A. (2013). *Demos: Slovenska osamosvojitve in demokratizacija*. Maribor: Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča; Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.

Virtualna arhivska čitalnica: fond Slovenska policija. Pridobljeno 13. 10. 2023 s spletne strani: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=27182>.

Virtualna arhivska čitalnica. Pridobljeno 17. 11. 2023 s spletne strani: <https://vac.sjas.gov.si/vac>.

Vojaški muzej Slovenske vojske. Pridobljeno 13. 10. 2023 s spletne strani: <https://www.vojaskimuzej.si/zbirke.aspx>.

Zajc, M. (2020). Poletni aferi kritičnih misli. Tomaž Mastnak in Dimitrij Rupel, slovenska kritična intelektualca med jugoslovansko in slovensko javnostjo v letu 1986. *Studia Historica Slovenica*, 20 (3), str. 921–955. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča.

Združenje Sever, predstavitev. Pridobljeno 13. 10. 2023 s spletne strani <https://www.zdruzenje-sever.si/sl/content/zdruzenje-sever/predstavitev.html>.

Zgodovina Slovenije – SIstory. Pridobljeno 18. 10. 2023 s spletne strani <https://www.sistory.si/>.

Žakelj, V. (2010). *Plebiscit 1990: med politikantstvom, strahom in pogumom*. Tržič: Učila International.

SUMMARY

SOURCES FROM THE PERIOD OF SLOVENIAN INDEPENDENCE: PRESENTATION AND ARCHIVAL PROBLEMS

Špela CHOMICKI

Study Centre for National Reconciliation, Ljubljana, Slovenia

spela.chomicki@scnr.si

Petra GRABROVEC

Study Centre for National Reconciliation, Ljubljana, Slovenia

petra.grabrovec@scnr.si

The paper deals with the presentation of sources from the period of Slovenian independence and democratization, with an emphasis on the period between 1990 and 1991. In addition to the presentation of sources, the central part of the paper is devoted to various issues of archival material. The material is kept in various archives, museums and state institutions. Primary sources is also part of the personal and social ownership. The archives make regular efforts and appeal to the public to hand over the material.

Despite the fact that the Slovenian War of Independence lasted ten days, the process of independence and democratization of Slovenia itself is much longer and dates back to the 1980s. Following the death of President Josip Broz Tito in 1980, the Socialist Federal Republic of Yugoslavia experienced several internal political crises that coincided with the global economic crisis. Several factors contributed to the break-up of Yugoslavia, including events in other European countries. Slovenia's path to independence was marked by several turning points, from the plebiscite to the declaration of independence on 25 June 1991, the ten-day war of independence and the signing of the Brijuni Declaration on 7 July 1991. As a result, we are talking about an unmanageable amount of archival heritage, which is affected by a variety of issues.

The paper sheds light on the problem of resource conservation, accessibility and dispersion. Areas where researchers are confronted with an excessive amount of material on the one hand, as well as areas (especially local topics) where researchers are confronted with a lack of resources are highlighted. A large amount of material is also kept by institutions (e. g. associations) that do not specialize in the systematization and archiving of material. In the paper, the authors specifically address the value of secondary sources, which, in addition to newspaper sources, also include radio and television sources. Oral sources (interviews, memoirs, diaries, statements, etc.) are also important material for the study.